

ԲԻՇԿԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱՌԹՅՈՒՆԵՅ

Ա. Ա. Լալայան

ՆՅՈՒԹԵՐ ՊՐՈՖ. Վ. Ի. ՎԱՐԴԱՆՈՎԻ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Մեծ Պավլովի աշակերտներից և ուստիան ֆիզիոլոգիայի լավագույն ներկայացուցիչներից մեկը՝ Վարդան Իվանովիչ Վարդանովը, սերտորեն կապված է եղել հայ իրականության հետ:

Վ. Ի. Վարդանովը ծնվել է 1853 թ. Թիֆլիսում: Թիֆլիսի Կլասիկական գիմնազիան ավարտելուց հետո, նա 1871 թ. ընդունվել է Պետերբուրգի Բժշկա-Վիրաբույժական ակադեմիան, որն ավարտել է 1876 թ.:

1877—78 թթ. ուսու-թյունը քաղաքական պատերազմի ընթացքում Վ. Ի. Վարդանովը ծառայում է գործող բանակում՝ իբրև զինվորական բժիշկ:

Պատերազմի ավարտումից հետո, 1878 թ. վերջերին, Վ. Ի. Վարդանովը զորացրվում է, ապա աշխատանքի անցնում Ռազմա-Բժշկական ակադեմիայի ֆիզիոլոգիայի լաբորատորիայում, պրոֆ. Թարխանովի մոտ:

1882 թ. արդեն նա հանդես է գալիս Խնայործարկությունների ընկերության նիստում, Ն. Յիրուլսկու հետ համատեղ կատարված գիտական աշխատանքով՝ «Իեպրեսսիոն և թափառող ներվերի միջև եղած փոխադարձությունները»:

Մի շարք արժեքավոր գիտական աշխատանքներ կատարելուց հետո, Վ. Ի. Վարդանովը պաշտպանում է դոկտորական գիտերապիա «Դալմանական երևույթները գորտի մաշկում» թեմայով [1,2]:

Վ. Ի. Վարդանովը Ի. Պ. Պավլովի և Ն. Ե. Վլեգենսկու հետ միասին կատարել է մի ուսումնասիրություն, որի արդյունքներն ամփոփված են Ի. Պ. Պավլովի «Мнение по вопросу о наилучшем и менее мучительном способе убоя скота» վերնագրի կրող աշխատությունում [3,4]:

Վարդանովի լաբորատորիայի աշխատանքների, ինչպես Վարդանովի փորձերի, այնպես էլ նրա աշխատակից Ի. Ս. Յիրովիչի ուսումնասիրությունների մասին հիշատակում է Ի. Պ. Պավլովի իր «Կենդանիների բարձրագույն ներվային գործունեությունն օրեկտրիկ ուսումնասիրության քսանամյա փորձը» [5,6] և «Դասախոսություններ գլխուղեղի մեծ կիսագնդերի աշխատանքի մասին» [7] պարագլուխ բացող աշխատություններում:

1895 թ. Վ. Ի. Վարդանովը եղել է Ի. Պ. Պավլովի ասիստենտը: 1898 թ. վարել է Պետերբուրգի Կանանց բժշկական ինստիտուտի ֆիզիոլոգիայի ամբիոնը, կազմակերպելով ֆիզիոլոգիայի լաբորատորիան: Նա ֆիզիոլոգիա է ավանդել Փսիխո-ներվոլոգիական ինստիտուտում, Մանկավարժական ակադեմիայում և մի շարք այլ ուսումնական հաստատություններում:

1911 թ. նոյեմբերին Պետերբուրգի բժշկական գիտական շրջաններում նշվեց Վ. Ի. Վարդանովի գիտական-մանկավարժական գործունեության 35-ամյակը:

Վարդանովի հորեկյանը ջերմ արձագանք գտավ և հայ իրականություն մեջ: Հորեկյանին նվիրված մի շարք հոգվածներ տպագրվեցին հայկական պարբերական մամուլում («Մշակ», «Մարտ», «Առողջապահ», «Նոր Առողջապահիկ» և այլն):

Մի շարք հոգվածներում նկարագրվում է, թե ինչպիսի ջերմ միջոցառում է նշվել պրոֆ. Վարդանովի հորեկյանը:

«Պրոֆ. Վարդանյանի հորեկյանը, — ասվում է այդ հոգվածներից մեկում, — տոնվեց հաճառակ իր ցանկություն և տոնվեց շքեղ, փառահեղ ու այդ շքեղությունն ու փառահեղությունը ոչ զանազան արտաքին հանդիսավորությունների մեջ, այլ ընկեր գիտնականների, անթիվ հարգողների ու համակրողների, բազմաթիվ աշակերտուհիների և հասարակության ներկայացուցիչների մի ներդաշնակություն արտահայտված անկեղծ սիրո և անհուն հարգանաց հավաստիքների մեջ» [8]:

Հայկական պարբերական մամուլում այդ հորեկյանի կապակցությամբ տպագրված հոգվածներում արժեքավորվել է Վարդանովի գիտական և մանկավարժական գործունեությունը, իր ժողովրդի կուլտուրական կարիքները հոգալու նրա պատրաստակամությունը, նրա բնավորության պավորյան հիանալի գծերը:

Ահա թե ինչ է ասված նրան նվիրված մի հոգվածում.

«Հեռու ամեն տեսակ ազմուկներից, հեռու սնամիատություն և բարձր գիրք ձեռք բերելու ձգտումներից, երեսուն և հինգ տոկոսն տարիներ նվիրված բժշկական գիտությունը, նվիրված հայ հասարակական գործերին, այսօր նա կանգնած է ամենքի գիմտոյ՝ դափնին ճակատին: Ահա մի մարդ, որ ինքը միշտ խուսափում էր իր փառքից, որ իր խորին համեստությամբ միայն գիտելի գործել և գործել ընդհանուրի համար, բայց որին հետեց փառքը և հասավ նրան» [8]:

Հայկական պարբերական մամուլում բերված է Վ. Ի. Վարդանովին նրա հորեկյանի կապակցությամբ ուսանական գիտություն խոշորագույն ներկայացուցիչների կողմից տրված բարձր գնահատությունն արտացոլող շնորհավորական հեռագրերի տեքստերը:

Իման Պետրովիչ Պավլովը իր աշակերտին շնորհավորել է այսպիսի ջերմ խոսքերով.

«Սրտի խորքից շնորհավորում եմ թանկագին Վարդան իմանովիչի ուսուցչական ու գիտական գործունեության 35-ամյակը, ատանձնապես միշտ ջերմորեն հիշում եմ մեր ընդհանուր ակադեմիական աշխատանքը:

Կեցցե՛ գեռ շատ տարիներ:

Իման Պավլով» [9]:

Նիկոլայ Եվդենիչ Վլեդենսկին Վ. Ի. Վարդանովին շնորհավորել է հետևյալ խոսքերով.

«Մատուցանում եմ սրտագին շնորհավորությունն պատվելի հորեկյանին, բարեմաղթությունն նրա ազագա գիտական և գաստիտալիզական գործունեությանը:

Ն. Վլեդենսկի» [9]:

Փսիխո-ներոլոգիական ինստիտուտի խորհրդի կողմից ուղարկված շնորհավորական հեռագրում Վլադիմիր Միխայլովիչ Բեխտերը գրում էր.

«Մեծարգո Վարդան Իվանովիչ».

Փսիխո-նեյրոլոգիական ինստիտուտի խորհուրդը շնորհավորում է Ձեր գիտական և մանկավարժական գործունեության 35-ամյա հոբելյանը և անկեղծորեն բարեմաղթում Ձեզ շարունակել երկար տարիներ Ձեր բազմաբնույթ աշխատանքը գիտության և դաստիարակչության ասպարեզում:

Ինստիտուտի նախագահ՝ Բեխտերյեվ» [9]:

Վասիլիյ Յուրևիչ Չագովեցը՝ իր ուսուցչին՝ պրոֆեսոր Վ. Ի. Վարդանովին է գրում այս խոսքերով.

«Սրտագին և ջերմագին շնորհավորում եմ, մեծարգո ուսուցչին՝ թանկագին Վարդան Իվանովիչին, նրա հոբելյանի օրվա առթիվ, կեցցե նա շատ ու շատ տարիներ:

Վ. Չագովեց» [9]:

Հայկական պարբերական մամուլը տպագրել է նաև մի շարք այլ գիտնականների շնորհավորական հեռագրերը՝ ուղղված Վ. Ի. Վարդանովին՝ նրա հոբելյանի կապակցությամբ:

Վ. Ի. Վարդանովի հոբելյանի կապակցությամբ տպագրված հոգվածներին մեծ մասը այս կամ այն չափով անդրադառնում էր Պավլովին:

«Առողջապահ»-ում բժ. Աղասարյանը գրում էր. «Թարխանովին փոխարինում է պրոֆ. Պավլովը, ներկայումս հռչակավոր բնախոսներից մեկը իր շատ նշանավոր աշխատությունների համար, մանավանդ «Դասախոսություններ գլխավոր մարսողական գեղձերի գործունեության մասին», որը մեծ հեղաշրջում առաջացրեց գիտական աշխարհում և որի համար ստացավ 1904 թ. Նոբելյան պրեմիան: Ի. Վարդանյանը արդեն նրա ասիստենտն է, և այդ ժամանակից նա դասախոսում է՝ թե՛ ուսանողներին, և թե՛ կանանց ինստիտուտը բացվելուց և վերջինում, ու շուտով ստանում օրդինար պրոֆեսորի ամբիոնը» [10]:

«Նոր առողջապահիկ» հանդեսում «Պրոֆ. Վ. Վարդանյանի 35-ամյա հոբելյանը» վերնագիրը կրող հոգվածում Ա. Բուզդուլյանը Վ. Ի. Վարդանովին՝ իրեն գիտնականի բնորոշումը տալիս գրում է Պավլովի հեղինակությանը.

«Եվ իսկապես, պրոֆ. Վարդանյանը մեծ աշխատություններ ունի բնախոսական գիտությունների վերաբերյալ, ինչպես այդ շիշտեց հայտնի և աշխարհահռչակ գիտնական պրոֆ. Իվան Պավլովը» [11]:

Վ. Ի. Վարդանովի հոբելյանը զգալի չափով օժանդակեց հայ իրականության մեջ Պավլովի անվան մասսայականացմանը: Այդ հոբելյանի կապակցությամբ գրած իրենց հոգվածներում հայ բժիշկները Պավլովի գնահատման հիանալի տենդենցներ են հանդես բերել, որը մի անգամ ևս վկայում է, որ հայ բժշկական միտքը գեոեկս 20-րդ դարի սկզբին շատ բարձր է գնահատել Պավլովի ուսմունքը:

Բժիշկ Աղասարյանը Վ. Ի. Վարդանովին նվիրված իր հոգվածներում հպարտությամբ է նշում այն փաստը, որ Վարդան Իվանովիչ Վարդանովը «Իրեն հայազգի պրոֆեսոր, մեծ պատվով է կատարում իր գործունեությունը ուսև մեծ ուզգի բարձրագույն ուսումնարաններում, ծառայելու թե՛ գիտության և թե՛ մատաղ սերնդի կրթության գործին և թե՛ բարձրացնելով իր ազգի անունը» [10]:

Բժիշկ Ա. Բուզդուլյանը, որը կիրառել է Կ. Ա. Տիմիրյազևի «Работать для науки, писать для народа» մաքսիմը, Վ. Ի. Վարդանովի մոտ բարձր է գնահատում այն փաստը, որ պրոֆ. Վարդանովը «լինելով ուսև

գիտնական, երբեք չի մոռացել և չի թերացել իր ազգային պարտականու-
թյունների մեջ» [11]:

Ինչպես վերհիշում է Բ. Աղասարյանը, Վարդանովը գեռ ուսանողա-
կան նստարանից արձագանքել է հայ իրականությանը հուզող հարցերին:

«Ես հիշում եմ նրան, երբ եկել էր Պետերբուրգ, ուր խելոյն մտավ
հայ ուսանողական շրջանը... Վարդան Իվանովիչը ամենաեռանդուն ուսա-
նողներից էր, նա հետաքրքրվում էր ամեն բանով, ի միջի այլոց ազգային
ընավորություն ունեցող հարցերով. և շատ շուտով գրավեց բոլորի համա-
կրթությունը, շնորհիվ իր աշխույժ և շիտակ ընավորության և իր հալածական
ձգտումների» [10]:

Բժիշկ Բ. Աղասարյանը Վ. Ի. Վարդանովին նվիրված հոդվածում րե-
քում է մի հետաքրքիր փաստ.

«Վերջերս իմ Պետերբուրգ եղած ժամանակս,—գրել է Բ. Աղասարյանը
1911 թ.,—շատ էինք խոսում Վ. Ի. (Վարդան Իվանովիչ Վարդանով, Ա. Լ.)
հետ զանազան հարցերի մասին, վերաբերյալ Կովկասի և հայության: Ի մի-
ջի այլոց լավ ընտրությունների և թե աշակերտների համար: Վ. Ի. խոստացավ
կազմել մի աղբյուրի շարագրություն ընտրությունների ուսուցիչների
համար: Բայց ես պիտի թարգմանեմ հայերեն լեզվով: Ես ուրախությամբ հանձն
առա այդ թարգմանությունը անել» [10]:

Այդ հարցին է անդրադառնում նաև Ա. Բուզուդյանը իր հոդվածում.
«Մենք մեզ թույլ ենք տալիս գիմումով դառնալու պրոֆ. Վարդանյանին
ու կրկին խնդրելու, որ նա իր մեծ պաշարից մի փոքր մասն ևս հանե մեր
ժողովրդին, իրականացնելու իր խոստումը, հրապարակելով ընտրությունների
հիմունքները» [11]:

Դժբախտաբար այդ գործը գլուխ չեկավ. Սակայն այս փաստն ինք-
նին ցույց է տալիս Վարդանովի պատրաստակամությունը հայ սովորող
երիտասարդության համար ֆիզիոլոգիայի ձեռնարկ ստեղծելու, հայ ժողո-
վրդի մտավոր զարգացման գործում իր լուծման ներդրելու գործում:

Պրոֆ. Վ. Ի. Վարդանովը շուրջ 30 տարիներ շարունակ ամեն կերպ
աշխատել է իր ձեռքի տակ եղած զանազան գումարներով սիստեմատիկ
օգնություն ցույց տալ հատկապես կարիքավոր հայ ուսանողներին և ու-
սուցիչներին: Պրոֆ. Վ. Ի. Վարդանովը իր այդ ազնիվ ձգտման մեջ հան-
դիպել է զգալի խոչնդոտների, սակայն չնայած դրան նա իր ժամանակին
գրական խոշոր գեր է կատարել հայ ուսանող երիտասարդության նյու-
թական օժանդակության գործում: Այդ են վկայում հայկական պարբերա-
կան մամուլում արտացոլված մի շարք փաստեր:

Մենք կբերենք մի փաստ: Հայկական ՍՍՌ-ի ժողովրդական արտիստ
Վ. Միրզայանցը մեր խնդրանքով մեզ հանձնեց իր հուշերից պրոֆեսոր Վ. Ի.
Վարդանովի վերաբերյալ հիշողությունները, որտեղ ասված է, թե ինչպես
1904—1905 թվականներին Պետերբուրգում սովորելիս նա գիմել է պրոֆե-
սոր Վարդանովին, խնդրելով, որ նյութական օգնություն ցույց տա: Պրո-
ֆեսոր Վարդանովը շատ սիրալիր ընդունել է նրան և կշտամբել, որ մինչև
այդ չէր գիմել իրեն նպաստ ստանալու համար, որովհետև ուսանողնե-
րի մեծ մասը նպաստ և օգնություն էին ստանում պրոֆեսոր Վարդանո-
վի շնորհիվ: Վ. Միրզայանցը պատմում է, որ Պետերբուրգում սովորելու

ամբողջ ընթացքում նա պարբերաբար նպաստ է ստացել շնորհիվ պրոֆեսոր Վարդանովի մարդասիրական վերաբերմունքի: Վ. Միրզոյանցի հուշերը վկայում են նաև այն մասին, որ պրոֆեսոր Վարդանովը հետաքրքրվել է հայ կուլտուրայով, ինչպես նաև Պետերբուրգի հայ ուսանողների կյանքով:

Կարելի է ասել, որ 19-րդ դարի վերջի և 20-րդ դարի սկզբի Պետերբուրգի բազմաթիվ հայ ուսանողների մեծ մասը, միայն շնորհիվ պրոֆ. Վ. Ի. Վարդանովի հիմնադրած մարդասիրական վերաբերմունքի կարողացել են իրենց տնտեսական ծանր վիճակը փոքր ի շատե թեթևացնել և դրա շնորհիվ իրենց ուսումը շարունակել:

Տասնյակ տարիներ շարունակ պրոֆ. Վ. Ի. Վարդանովի տունը հանդիսացել է յուրատեսակ մի մերձեցման օջախ, ուր Պետերբուրգի հայ ինտելիգենցիայի մատիկից շփվել է ուսն ինտելիգենցիայի հետ:

Ով եղել է Պետերբուրգ,—գրում է Բ. Աղասարյանը,—նա քաջ գիտե Վարդան Իվանովիչի «ուրաթնիքը» իր բազմաթիվ զանազան ազգի հյուրերով...

... ուրաթ երեկոներին հավաքվում են բացի հայերից և իր այլազգի պրոֆեսորները և ծանոթները» [10]:

Չի բացառվում, որ այստեղ եղած լինեն և Պավլովը և մոտիկից ծանոթանար հայ ինտելիգենցիայի ներկայացուցիչներին, ովևորություն ազդուր դառնալով հայ ուսանողների համար:

Այս մոմենտը պետք է պարզել և լուսարանել:

Գիտության ջահակիր Վարդան Իվանովիչ Վարդանովը եղել է նաև լավ քաղաքացի, որին հուզել է իր հայրենակիցների բախտը:

1914 թ. առաջին իմպերիալիստական պատերազմի բռնկման հետ միասին նորից կախվեց արևմտահայերի վրա ֆիզիկական քնաջնջման վտանգը: Արյունարբու սուլթանական Թյուրքիան իր գերմանական և անգլո-ամերիկյան բարբարոս տերերի թելադրանքով ու թողտվությամբ պատրաստվում էր «համատարած գերեզմանի» վերածել Արևմտյան Հայաստանը, դրանով իսկ վերջ գնել այսպես կոչված Հայկական հարցին:

Վարդան Իվանովիչ Վարդանովը իրրե պրոգրեսիվ դուրծի Արևմտյան Հայաստանի հետագա քաղաքական բախտը տեսնում էր միայն Ռուսաստանին միանալու մեջ:

«Որքան գիտեմ,—գրել է Վ. Ի. Վարդանովը 1914 թ.,—Ռուսաստանի հովանավորությունը Թուրքաց Հայաստանում վաղուց ցտնկալի է, որովհետև նա կապահովի հայ ազգաբնակչությունը ամեն տեսակի անբարյացալիամ ստնձգություններից՝ ուրիշ պետությունների կողմից» [12]:

Ինչպես գիտուկ կերպով նկատում է ակադեմիկոս Կ. Բիկովը, «Հայաստանի գիտնականները ֆիզիոլոգիայի զարգացման ասպարեզում շատ բան են արել, սակայն անցյալում նրանց աշխատանքը կարող էր ընթանալ միայն հարազատ ժողովրդից կտրված» [15]:

Դրանց շարքը պետք է գասել հայրենական գիտության լավագույն ներկայացուցիչներից մեկին՝ անցյալի խոշորագույն ֆիզիոլոգ, մեծ Պավլովի աշակերտ, հայազգի պրոֆեսոր Վարդան Իվանովիչ Վարդանովին:

Հայկական ՄՍՍ Գիտությունների ակադեմիայի

Բժշկության սեկտոր և երեանի

բժշկական ինստիտուտ

Ստացվել է 29 III 1952

Գ Ր Ա Ն Ա Ն Ո Ւ Թ Վ Ո Ւ Ն

1. В. И. Варта́нов—Гальванические явления в коже лягушки, 1892.
2. Х. С. Кошто́янц—Очерки по истории физиологии в России, изд. АН СССР, стр. 382, 1946.
3. И. П. Павлов—Полное собрание трудов, изд. АН СССР, т. V, стр. 110, 1949.
4. П. Н. Серебряков—Учение И. П. Павлова и физиология сельскохозяйственных животных, стр. 42, 1950.
5. И. П. Павлов—Полное собрание сочинений, изд. АН СССР, т. 111, кн. 1, стр. 74, 330, 1951.
6. И. П. Павлов—Полное собрание сочинений, изд. АН СССР, т. 111, кн. 2, стр. 386, 1951.
7. И. П. Павлов—Полное собрание сочинений, изд. АН СССР, т. IV, стр. 36, 1951.
8. «Մարտ»—№ 6, 1911:
9. «Մշակ»—№ 262, 1911.
10. «Խոնդրապահ»—№ 8, 1911:
11. «Նոր Խոնդրապահիկ»—№ 2, 1912:
12. «Մշակ»—№ 274, 1914:
13. Կ. Թրկով—«Հեղինակի կողմից» (Հայերեն հրատարակութեան առթիվ)—Ֆեդերովիայի դատարան, 1950:

А. А. Лалаян

Материалы к биографии проф. В. И. Вартанова

Р е з ю м е

1. В армянской периодической печати была дана высокая оценка научно-преподавательской деятельности одного из лучших сотрудников И. П. Павлова, физиолога В. И. Вартанова по поводу его 35-летней деятельности.

По случаю этого юбилея высокая оценка была дана также И. П. Павловым, Н. Е. Введенским, В. М. Бехтеревым и др. выдающимися представителями русской науки.

2. Статьи, посвященные деятельности В. И. Вартанова, напечатанные в армянской периодической прессе, в числе прочих вопросов, освещали и популяризировали среди широких слоев армянского населения научные идеи И. П. Павлова.

3. В. И. Варта́нов, живя в Петербурге, сохранил тесную связь с армянской деятельностью, принимал участие в культурных начинаниях армян, говоря о политических судьбах западных армян, высказывался о необходимости их присоединения к России.